

ПАЭМА ЯНКІ КУПАЛЫ «СОН НА КУРГАНЕ»: АСАБЛІВАСЦІ МАСТАЦКАГА СВЕТУ

А. М. Макарэвіч

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра літаратуры і міжкультурных камунікацый)

Паэма Янкi Купалы «Сон на кургане» характарызуецца як твор, які праз сімвалічную форму і змест (сон, снабачанне) адлюстроўвае існаванне чалавека ў 1) прасторы накіраванасці, выпрабаванняў, пошукаў долі для сябе, асобнай самарэалізацыі, 2) ва ўмовах варожасці экзістэнцыйнай прасторы да гэтага чалавека і яго быццёвай разгубленасці ў ёй. Разглядаюцца сэнсаўтваральныя паказчыкі ўмоўнасці мастацкага свету твора.

Зыходныя палажэнні, якія характарызуюцца ў дадзеных матэрыялах, наступныя.

1. Паэма «Сон на кургане» (1912) з'яўляецца істотным паэтыка-семантычным складнікам сярод дакастрычніцкіх твораў Я. Купалы (паэмы «Адвечная песня» (1908), «Курган» (1910), «Яна і я» (1913), вершы «Сяброўцам па долі» (1910), «Прыстаў я жыць...» (1912), «Ўвесь да дна...» (1913) і інш.). Гэтая сукупнасць сведчыць пра мастацкую канцэпцыю аўтара ў яго поглядах на такія праблемы, як існаванне чалавека ў прасторы накіраванасці, выпрабаванняў, пошукаў долі для сябе, інтымнай самарэалізацыі, а таксама ва ўмовах варожасці экзістэнцыйнай прасторы да гэтага чалавека і яго быццёвай разгубленасці ў ёй.

2. Мастацкія факты паэмы, за выключэннем пошукаў Самаму выхаду да вёскі ў пачатку твора, – гэта праявы ірэальнага жыцця, якое можам вызначыць як сон Сама. Сон галоўнага героя – літаратурная ўмоўнасць у адносінах да мастацкага свету паэмы. Праз сімвалічную форму адлюстравання эпизодаў жыцця Сама адбываецца праекцыя мастацкіх фактаў на рэальныя праблемы існавання чалавека ў свеце, дзе знайсці ключы да брамы, якая аддзяляе яго ад скарбу шчаслівага існавання, немагчыма.

Праілюструем прыведзеныя вышэй палажэнні наступнымі высновамі.

Форма-і сэнсаўтваральная літаратурная ўмоўнасць дазволіла Я. Купалу стварыць мастацкую карцінку накіраванасці для чалавека гаротнага шляху пошукаў выйсця з лабірынтаў нешчаслівасці, неразумення, варожасці, трагічнасці – праяў свету, у якім ён існуе. Параўнаем. Вобразная сфера фінальнай часткі «Адвечнай песні» (раздзелы «Хрэсьбіны», «На могілках») дазваляе сцвярджаць, што накіраванасць прадказанняў для Мужыка ў пачатку гэтага твора працыруецца таксама і на вобраз Сама са «Сну на кургане», канцэпцыйна яднаецца з яго лёсам (згадаем вобразы з «Адвечнай песні»: «не зломленыя [зачыненыя. – А.М.] к шчасцю вароты»; названыя вобразы брата Мужыка, які чахне без сіл, і трэцяга сына Мужыка, названы вобраз «варты, [што. – А.М.] стаіць» пры трэцім сыне Мужыка).

Можам дапусціць, што сон Сама, прадстаўлены ў раздзеле «На замчышчы» – гэта толькі частка ўсяго сну героя, у снабачанні якога разгортваюцца падзеі мастацкага свету твора. Усе падзеі, прадстаўленыя

ў паэме – гэта сон са снабчанням у ім, якое прадказвае Саму яго будучае. Курган тут успрымаецца як вобраз энергетычнай выспы, якая накіроўвае ў сненне Сама вобразна-сімвалічныя веды ў іх праекцыі на будучыя дні яго лёсу.

Паэма «Сон на кургане» складаецца з чатырох раздзелаў (I. У пушчы, II. На замчышчы, III. Пажарышча, IV. У шылкоўні), два з якіх непасрэдна скіраваны да стану сну Сама. Аднак гэты факт яшчэ не азначае, што падзеі трэцяга і чацвёртага раздзелаў твора разгортваюцца ў рэальнай быццёвай прасторы. Пацвярджэннем апошняй выснове могуць быць сімвалічныя вобразы з мастацкага свету апошніх дзвюх частак, якія вызначаюцца, як і дзве першыя, відавочнай мастацкай умоўнасцю і пэўнай ступенню нерэальнасці і алагічнасці. Ды і сама назва твора – «Сон на кургане» – адсылае да ўспрымання падзей апошніх двух раздзелаў як тых, што разгортваюцца ў нерэальным свеце.

Маючы на ўвазе назву паэмы і яе сімваліку, праецыруючы гэтую сукупнасць на ўсю мастацкую прастору твора, можам сцвярджаць, што праз форму снення-коду Саму прадказваецца будучае яго жыццё. Асаблівасць такога прадказання ў тым, што яно – прадказанне – такім з’яўляецца не па жыццёвых фактах, а па сімвалічнай сутнасці шматзначных мастацкіх фактаў. Пажар у вёсцы, успрыманне аднавяскоўцамі Сама як падпальшчыка, падрыхтоўка вяселля і вясельная дружина, паводзіны літаратурных герояў і інш. – гэта мастацкія паказчыкі, якія не ўкладваюцца ў сістэму логікі ўзаемадзеянняў і ўчынкаў герояў. Усё гэта сведчыць пра ўмоўнасць мастацкага свету, якая вынікае з формы адлюстравання такога свету – сон літаратурнага героя. Ён складаецца з трох частак: у першай (другі раздзел) Сам аказваецца на замчышчы, у другой (трэці раздзел) – у згарэлай вёсцы, у трэцяй (чацвёрты раздзел) – у шылкоўні.

У «Адвечнай песні» мужычаму дзіцяці яго будучае прадказвалі цені ў сімвалічным кантэксце «хрэсбінаў»; будучыню Сама прадказваюць сімвалічныя вобразы з яго снабчання, якое прыходзіць яму у кантэксце ўсяго «сну на кургане». Гэты курган хавае не толькі таямніцу ведаў, экзистэнцыйнага вопыту, а і пасылае ў сон Сама энергію пазнання ў форме сімвалічнай вобразнасці.

Беручы пад увагу сцверджанне Долі з раздзела «На могілках» («Адвечная песня») можна дапусціць, што Сам – гэта нашчадак Мужыка, якому на яго «хрэсбінах» у «вясковай убогай хаце» (усё тая ж сітуацыя сімвалічнай мастацкай умоўнасці) цені прадказалі цяжкую долю.

Звернем увагу на семантыку аўтарскага ўдакладнення да паэмы, якое даецца адразу пасля яе назвы. Яно адносіцца да складніка «сон» у назве твора: «у чатырох абразках».

Абразок як жанравая формы мастацкага аповеду нагадвае альбо стварае карцінку, узор, абрысы нечага традыцыйнага (практычна нязменнага) з уласцівымі для гэтай традыцыйнасці характарыстычнымі прыкметамі.

Праецыруючы прапанаванае вышэй жанравае вызначэнне абразка на аўтарскае ўдакладненне да назвы паэмы «Сон на кургане», можам адзначыць, што кожны з чатырох яе абразоў рэпрэзентуе карціну прадказанняў, сутнасць якіх у будучым жыцці Сама спраўдзіцца без істотных змен, як гэта адбылося ў лёсе Мужыка з «Адвечнай песні». Абразковасць мастацкага свету паэмы – гэта своеасаблівы сімвалічны прыём, разуменне сэнсаўтваральнай ролі якога дазваляе прызнаць, што мастацкі свет тут, пачынаючы ад моманту засынаання Сама і да фіналу твора, атаясамліваецца з фактамі і падзеямі са снення галоўнага героя твора.

Пушча ў паэме – гэта таямнічая прастора, дзе знаходзіцца курган, што хавае ў сабе, па-першае, веды пра далейшы лёс Сама, а па-другое, мае сувязь з імкненнем галоўнага героя твора разбіць замкавыя дзверы, за якімі «скарбы ў лёхах замчышча схаваны». Вобраз старога замчышча са схаваным у ім скарбам неаднаразова з’яўляўся ў свядомасці Сама. Гэты вобраз можа адпавядаць прататыпнаму палацу, пра які некалі Саму апавядаў яго дзед. У той жа час ён можа быць сімвалічным вобразам з мараў Сама пра палац лепшага жыцця і скарбамі шчаслівага існавання у ім. Сам невыпадкова аказваецца ў пушчы. Пушча – гэта сімвалічная прастора існавання галоўнага героя. У ёй ён не можа знайсці выхад «дахаты, дамоў» – да прасторы абароны ад варожага свету у адносінах да яго. Сам тройчы спрабуе выбрацца з пушчы і тройчы вяртаецца на адно і тое ж месца: да кургана. Да кургана Сам «йдзе» не толькі па волі русалак. Туды яго прыцягвае і курган з яго таямніцай экзистэнцыйнага пазнання.

Мужыку з «Адвечнай песні» не дадзена было стаць сведкам першапачатковай (шчаслівай) наканаванасці для яго. Болей за тое, пазнанне таго, што адбылося ў свеце пасля смерці Мужыка, адбываецца толькі пасля яго смерці для яго Ценю. Не дадзена і Саму бачыць спраўджванне першапачатковай (шчаслівай) наканаванасці яму. Пазнанне ж будучага жыцця для Сама і яго блізкіх (у адрозненне ад Ценю Мужыка з «Адвечнай песні») здзяйсняецца ў чатырох яго снабчаннях. Пазнанне, толькі не тое, да якога імкнецца Сам, адкрываецца яму менавіта ў прасторы кургана. Галоўны герой слухае гэтую таямніцу душой сну, вобразамі і падзеямі снабчання, звязанымі не толькі з яго спробамі дабрацца да скарбаў у таямнічым палацы, а і з усім тым, што адбываецца нібыта пасля яго абуджэння ад сну.

Бясспрэчным застаецца факт сну Сама на кургане. Да гэтага факту зробім наступнае гіпатэтычнае прырашчэнне, маючы на ўвазе такія паказчыкі абразка, як семантычная паўтаральнасць, традыцыйнасць, паказальнасць. Вобразы і падзеі кожнага з чатырох «абразоў» – гэта складнікі чатырох снабачанняў у агульным сне Сама, які адбываецца ў пушчы (сімвал таямнічасці, варожасці экзістэнцыйнай прасторы, а таксама «блуду» героя твора па жыцці-пушчы) і на кургане (сімвал экзістэнцыйнага асэнсавання пошукаў жыццёвага скарбу – «На замчышчы», прадказання будучага жыцця – «Пажарышча», «У шылкоўні»).

Вылучым наступныя факты паўтаральнасці: 1) Самава імкненне выйсці ў прастору дома як аберагальнай прасторы і яго вяртанне (тройчы) у прастору кургана («У пушчы»); 2) неаднаразовае вяртанне героя паэмы да прасторы старога замчышча і «стуканне» ў дзверы закінутага палаца; 3) супрацьдзеянне Чорнага (тройчы выбівае сякеру з Самавых рук) намаганням героя паэмы разбіць дзверы («пракляты запор»); 4) паўтаральнасць дзеянняў відмаў як памагатых Чорнага, якія імкнуцца не дапусціць Сама да скарбаў у палацы; 5) пасля закліку Чорнага, скіраванага да відмаў, разляецца «па [новыя. – А.М.] наспелыя пасевы», Сам нібыта прачынаецца і вяртаецца ў рэальнае жыццё; 5) Сам, паводле Купалавых заўваг, «узіраючыся ў той бок, скуль б’е бляск пажару», «як шалёны, злітае з тапаром з ганка»; паколькі палац на старым замчышы і, адпаведна, яго ганак – гэта факты свету Самавага снабачання, то прыведзеныя вышэй Купалавы заўвагі апасродкавана вяртаюць героя твора ва ўсё той жа стан сну; адпаведна гэтаму наступная частка твора можа разглядацца як працяг сну Сама, факты якога з іх формаўтваральнай (сон) і сімвалічнай умоўнасцю сведчаць пра ірэальнасць мастацкага свету гэтай часткі паэмы («На замчышчы»); 6) як у жахлівым сне, навіязліва паўтараюцца многія з сюжэтных сітуацый у прасторы згарэлай вёскі («Пажарышча»).

Такім чынам, мастацкі свет паэмы Янкі Купалы «Сон на кургане» ўяўляе сабой снабачанне галоўнага героя твора, у якім ён вандруе па накіраваных яму лабірынтах ‘заломнай долі’. Імкнучыся выйсці з гэтых лабірынтаў, герой, як у сапраўдным сне, пераходзіць з адной часткі лабірынтаў у другую, так і не знаходзячы таго выйсця з іх, аб якім ён марыў ці да якіх імкнуўся ў рэальным жыцці. Фінал твора сведчыць пра безвыходнасць Сама з прасторы існавання, у якой яго ‘сонца дрэмле’. Галоўны герой твора так і не выходзіць са стану сну – заслona зачыняецца, пакідаючы яго ў адной з прастор яго снабачання: шылкоўні. Сон як сімвал замкнёнага існавання ў прасторы накіраванасці (лабірынты прадказанняў) і як сімвал спраўджвання яго прадказання працягваецца. Фінал твора ў гэтых адносінах застаецца адкрытым.

Літаратура

1. Купала, Я. Збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Т. 7 : Драм. паэмы і п’есы. – 399 с.